

Merja Polvinen

Fantasia, kognitio ja kertomus kirjallisuuden opetuksessa

Yliopistojen uusien auditointimenetelmien myötä kirjallisuuden opettamisen kysymykset ovat nousseet taas kerran ajankohtaisiksi niin Suomessa kuin ulkomaillakin. Selkeästi määriteltyjä oppimistavoitteita ja -tuloksia painottavat arviointijärjestelmät vaativat laitoksia kirjaamaan sekä tutkimukselliset että opetukselliset odotuksensa ja tuloksensa, ja tyydyttääkseen hallinnon tiedonjanon ovat monet kirjallisuudenopettajat joutuneet uudemman kerran pohtimaan tutkimusalamme peruskysymyksiä. Millainen ilmiö kirjallisuus on, ja miksi sitä pitäisi opiskella? Ja jos tiedämme, miksi kirjallisuutta pitäisi opiskella, niin mikä on paras tapa opettaa sitä?

Tässä keskustelussa kognitiivinen kirjallisuudentutkimus on noussut esiin yhtenä varteenotettavana kandidaattina käytännönläheiseksi ja helposti opetettavissa olevaksi metodiksi.¹ Sen etuina ovat tekstilähtöisyys ja retoristen yksityiskohtien tärkeä rooli, oli sitten kyseessä kielitieteeseen pohjaava tyylin tarkastelu tai kertomuksen tutkimukseen nojaava analyysi. Kognitiiviset lähestymistavat tuovat kirjallisuuden myös lähelle muita kielen, kulttuurin ja psykologian ilmiöitä painottamalla sitä, miten kirjallisuuden voi nähdä osana ihmisen mielen muuta toimintaa.² Tässä yhteydessä kognitiolla ei tarkoiteta vain tiedon hankinnan ja käsittelyn prosesseja, vaan yhteisesti kaikkia ihmisen ajattelun ja kokemuksen osa-alueita – mukaan lukien tunteet ja mielikuvitus.

Kirjallisuuden opettamisen ja tässä kirjoituksessa esittämäni argumentin kannalta on myös keskeistä, että kognitioteoriat tarjoavat opetukseen näkökulman, jossa teoreettisen lähestymistavan ja lukijoiden omista kokemuksista kumpuavan analyysin välillä vallitsee tasapaino. Viime vuonna julkaistun kirjallisuudenopetusta käsittelevän kokoelmansa esipuheessa Satu Kiiskinen ja Päivi Koivisto (2011, 5) toteavat, että ”analyyttisten taitojen opiskelu ja kirjallisuuden elämyksellinen kokeminen tuntuvat monesti asetuvan vastakkain”. Tämä kahtiajako heijastuu opetusmetodeihin niin Suomessa kuin ulkomaillakin (angloamerikkalaisesta maailmasta ks. esim. Clark 2009; Bruns 2011; Allen 2012). Tässä puheenvuorossa esitän, että tarkastelemalla kaunokirjallisuutta kognitiivisen teorian kautta lukijan suorittamana ajatustyönä – tietynlaisena aivojumppana – on opettajan helppo tarjota opiskelijoilleen teoreettinen tarttumapinta, joka samaan aikaan antaa tilaa heidän omille lukukokemuksilleen.

Esittelen alla lyhyesti yhden esimerkin kognitiivista narratologiaa käsittelevästä kurssista ja sen tuloksista. Aihe on relevantti juuri tälle *Avaimen* numerolle sen vuoksi, että kurssin primäärimateriaalina oli tieteis- ja fantasiakirjallisuutta (ns. spekulatiivista

fiktiota). Silloin kun näistä kirjallisuudenlajeista on keskusteltu opetuksen yhteydessä, ne on yleensä nähty eritoten hyödyllisinä keskustelunherättäjinä luokassa (esim. Sisättö 2011). Tekstien pedagoginen arvo nähdään tällöin lähinnä niiden kyvyssä esittää teemojensa kautta lukijoilleen vaihtoehtoisia tapoja olla ihminen, nähdä maailmankaikkeuden lait tai järjestää yhteiskunta. Tässä haluan kuitenkin tuoda esiin ne tavat, joilla spekulatiivinen fiktio voi olla omiaan juuri kerronnan teorian opetuksessa – kurssilla, jossa keskitytään tarinoiden sisällön sijasta niiden muotoon.

Sen lisäksi, että muodon tutkiminen on hyödyllistä aiemmin sisältöön keskittyneille fantasia- ja tieteiskirjallisuuden teorioille, on juuri näiden kirjallisuudenlajien muotoseikkojen tutkimisesta ja opettamisesta etua myös itse kerronnan teorialle ja sen opettamiselle. Tämä erityisesti sen vuoksi, että spekulatiivisen fiktion on mahdollista esittää fiktiivisessä maailmassa realisoituneina sellaisia kerronnalle tyypillisiä ominaisuuksia, jotka realismi tarkoituksenomaisesti häivyttää näkyvistä. Näihin kuuluvat esimerkiksi tarinan ajan ja kerronnan ajan eroavuudet ja deiktisten ilmaisujen jättämät aukot fiktiivisen maailman rakenteeseen. Vaikka monet muutkin itsereflektoivat kaunokirjallisuuden muodot voivat vieraannuttaa nämä konventiot lukijansa silmissä, on spekulatiiviselle fiktiolle mahdollista saada tuo efekti aikaan erityisen selkeällä ja kouriintuntuvalla tavalla.

Tieteis- ja fantasiakirjallisuus ovat aina olleet kirjallisuudenlajeja, jotka jakavat lukevan yleisön mielipiteet vahvasti kahtia. Toisille nämä genret ovat miltei ne ainoat, joita kannattaa lukea, toiset taas näkevät ne lapsenomaisena eskapismina ja kaunokirjallisesti arvottomina. Monesti on todettu kuinka tarinat nojaavat toistuviin juonikuvioiden ja paisuteltuun kuvailuun, ja kuinka hahmojen psykologian realistinen ja syväluotaava kuvaus jää lapsipuolen asemaan. Koko kirjallisuudenlajin tuomitseminen sen eniten myyviin teosten perusteella ei tietenkään ole järin perusteltua. Mutta yhtä selvää on, että spekulatiivisen fiktion aliarvostus ei johdu vain snobismista sädepyssyjä kohtaan, vaan myös sen tavasta sysätä syrjään sellaiset representaation ominaisuudet, jotka monille lukijoille ovat keskeisiä kirjallisuuden kokemuksessa.

Spekulatiivisen fiktion erityispiirteet eivät siis välttämättä nojaa samoihin arvoihin kuin realistinen romaani, ja tällä on seurauksensa sille, miten lukijat teksteihin reagoivat. Erityisesti tieteiskirjallisuus on myös lajityypin sisällä usein määritelty yhteiskunnallisia kysymyksiä peilaavaksi genreksi, jonka arvo (erityisesti fantasiaan verrattuna) on sen kyvyssä nostaa esiin tulevaisuuden mahdollisia skenaarioita ja herättää kritiikkiä eri yhteiskuntamallien ja kehityssuuntien seuraamuksista (ks. esim. Suvin 1979). Sellaisena se uhraa yksittäisten hahmojen psykologian yhteiskunnallisten kokonaisuuksien kuvailulle, mikä monen lukijan silmissä tekee kirjoista vähemmän kiinnostavia.

Mutta on olemassa myös toinen mahdollinen syy spekulatiivisen fiktion erityislaatuisuudelle: tieteis- ja fantasiakirjallisuus pohjaa omanlaiselleen kognitiiviselle

kokemukselle, ja sen omin arvo tulee näkyviin vasta, kun kirjallisuuden keskeisimmän tehtävän ei katsota olevan sen antamassa (spekulatiivisessa) informaatioissa, vaan siinä aivojen suorittamassa prosessissa, jonka kirja lukijalleen tarjoaa. Spekulaatiivisen kirjallisuuden ”mitäs jos” -asenne ei siis olisikaan mielenkiintoinen sen vuoksi, että lukija tulisi ajatelleeksi jotain tulevaisuuden mahdollisuuksia tai kuviteltuja maailmoja, vaan sen vuoksi, että käydessään läpi sitä ajatustyötä, jonka kirja ohjaa tekemään, lukija tulee harjoittaneeksi hänelle muuten vieraita kognitiivisia prosesseja. Samaan tapaan uusien käsitteiden ja analyysikeinojen opetteleminen on opiskelijan kannalta vieraiden kognitiivisten prosessien läpikäymistä ja omaksumista. Näiden kahden aivotyön muodon tietoinen pelaaminen toisiaan vasten osoittautui hyödylliseksi itsellenikin hiukan yllättävällä tavalla.

Muukalainen vieraalla maalla

Olen asunut viimeiset puolitoista vuotta mieheni työkomennuksen vuoksi Shanghaissa. Enimmäkseen olen täällä tehnyt omaa tutkimustani apurahan turvin, mutta syksyllä 2011 minulle tarjoutui myös mahdollisuus opettaa paikallisessa Fudanin yliopistossa. Kurssini oli osa vieraiden kielten laitoksen tarjontaa, ja siihen oli mahdollisuus osallistua englantilaisen filologian ja englannin kääntämisen maisteriopiskelijoilla. Fudan on katsottu yhdeksi Kiinan viidestä parhaasta yliopistosta, ja sen fokus on juuri humanistisissa ja yhteiskuntatieteellisissä aineissa, joten arvelin etukäteen opiskelijoiden olevan analyttisiltä taidoiltaan kohtuullisella tasolla (kielitaidossa tiesin heidän olevan paljon suomalaisia opiskelijoita heikompiä). Laitoksen johtaja antoi minulle täysin vapaat kädet kurssin aiheen suhteen, joten käytin tilaisuutta hyväkseni ja valitsin jo kertaalleen Helsingissä opettamani englanninkielisen tieteis- ja fantasiakirjallisuuden kurssin. Lukulistaan kuului sekä klassikoita (Ray Bradbury, Ursula K. Le Guin), että vasta viimeisen vuosikymmenen aikana esiin nousseita kirjailijoita (China Miéville, Kelly Link, Ted Chiang), kaiken kaikkiaan yksi romaani ja neljä novellia. Tämän lisäksi luetutin opiskelijoilla kertomuksen tutkimuksen ja kognitiivisen narratologian peruskäsitteitä esitteleviä tekstejä Suzanne Keeniltä, David Hermanilta ja Lisa Zunshinelta.

Se, että tässä kuvailemani opetuskokemus tapahtui juuri Kiinassa, teki tilanteesta erityisen relevantin esittämälleni väitteelle spekulatiivisen fiktion ja kognitiivisen kerroksen teorian suhteesta. Ensinnäkin kiinalaiset opiskelijat olivat vastoin ennakkoodotuksiani huomattavasti vähemmän kokeneita kirjallisuuden analyysissä kuin suomalaiset kirjallisuuden tai filologian opiskelijat. Heidän kykynsä kirjoittaa akateemista tekstiä englanniksi ei myöskään ollut pohjoiseurooppalaisella tasolla. Mutta tästä huolimatta he osoittivat kurssin loppuisseissä saaneensa teksteihin syvemmän yhteyden kuin mitä heidän aiempi kokemuksensa tai kielitaitonsa antoi odottaa. Oma tulkintani on, että tähän tulokseen vaikutti juuri yhdistelmä kognitiivisesta lähestymistavasta ja tieteis- ja fantasiakirjallisuudesta.

Kurssia suunnitellessani en kuitenkaan ollut ajatellut, että spekulatiivisen fiktion ja kognition yhdistelmällä olisi mitään erityisiä pedagogisia vaikutuksia. Mielessäni pyörivät lähinnä mahdolliset ideologiset kompastuskivet, joihin käyttämäni primäärimateriaali kiinalaisopiskelijoiden keskustelua ohjaisi. Esimerkiksi China Miévilin romaani *Toiset* (2011, alkuteos *The City & The City*) käsittelee yksilönvapauden ja valtakoneiston suhdetta tavalla, jota opiskelijani eivät voisi olla huomaamatta. Myös akateemisen kirjoittamisen opetuksessa painottamani ajattelun vapauden ja debatin rooli voitaisiin helposti katsoa tämän päivän Kiinassa vallitsevan ideologian vastaiseksi. Shanghaissa ollessani huomasin kuitenkin nopeasti, että huolenaiheeni olivat tässä tapauksessa tarpeettomia. Ensinnäkin shanghai-laisessa yliopistoluokassa pätevät hyvin eri säännöt kuin avoimessa kansalaiskeskustelussa – etenkin jos opettajana on ulkomaalainen. Toiseksi paikallista koulutusjärjestelmää on jo jonkin aikaa suunnattu avoimempaan suuntaan, ja uudenlaiset, debattia ja luovaa ajattelua tukevat pedagogiset metodit ovat saaneet virallisen siunauksen ainakin vuodesta 2007 lähtien (Liu ja Xu 2011, 592; ks. myös Jiang ja Smith 2009, 289, jotka viittaavat jo vuoteen 2001). En siis joutunut luokahuoneessa kokemaan varsinaista ideologista vastustusta lainkaan, vaan ainoastaan taustatietojen ja kielitaidon puutetta, sekä aluksi hämmennystä käyttämäni opetusmetodien vuoksi. Ylhäältäpäin tulevat pedagogiset uudistukset kun eivät olleet vielä muuttaneet sitä perusasennetta, jonka pohjalta opiskelijat näkivät luennot lähinnä informaationsiirtona opettajalta opiskelijalle ja esseet muualla julkaistun tiedon tiivistelminä. Nämä perusongelmat kiinalaisten opiskelijoiden asenteissa olivat minulla etukäteen tiedossa, ja koetin ottaa ne opetussuunnitelmassani huomioon: yhtäältä rakensin luentoihin paljon tilaa keskustelulle ja ryhmätöille, ja toisaalta valitsin sellaisia kaunokirjallisia tekstejä, joista valmiita analyyssejä ei juurikaan ollut olemassa.

Alkuperäinen suunnitelmani oli siis keskittyä erityisesti kriittisen ajattelun ja oman analyysin kehittämiseen opiskelijoissani. Törmäsin kuitenkin heti kurssin alkuvaiheessa toiseen ongelmaan, joka pakotti minut muuttamaan opetussuunnitelmaani, ja joka samalla toi esiin kognitiivisen lähestymistavan edut. Olin alun perin suunnitellut kurssin siltä pohjalta, että sen vetonaulana olisivat nuorten lukijoiden joukossa suosittu kirjallisuudenlajit, ja että opiskelijoille olisi siksi helppoa luoda kontakti teksteihin ja kokea ne omakseen. Tuon kytköksen pohjalle voisin sitten rakentaa analyttisemmän, narratologiaan perustuvan lukutavan. Heti ensimmäisen tunnin keskustelujen perusteella täytyi kuitenkin todeta, että viidentoista opiskelijan ryhmästäni vain yksi kertoi olevansa scifin ja fantasian harrastaja, eikä hän voinut edes varsinaisesti suorittaa kurssia, koska oli sosiologian eikä englannin pääaineopiskelija. Opiskelijoillani olikin aluksi selviä vaikeuksia kokea tekstit omakseen ja muodostaa niiden kanssa sellainen kognitiivis-emotionaalinen kytkös, jonka kautta kaunokirjallisuuden täysipainoinen kokeminen on mahdollista. Syinä olivat sekä kielitaidon puute, heidän vähäinen kokemuksensa

tieteis- ja fantasiakirjallisuudesta että osin myös heidän aiemmin omaksumansa käsitys kirjallisuuden funktiosta (palaan tähän myöhemmin). Ilman tuota täysipainoista kokemusta alkuperäinen suunnitelmani, jonka mukaan kurssi keskittyisi opiskelijoiden oman analyysin rakentamiseen ja olemassaolevien teorioiden kyseenalaistamiseen, seiso i tyhjän päällä.

Aivot kuntosalilla

Kurssini oli siis jo alkumetreillä ongelmissa: opiskelijoilla ei ollut niitä valmiuksia, jotka olin oletanut heillä olevan, ja elämyksellisen kokemuksen muokkaaminen analyytiseksi ajatteluksi on vaikeaa, jos moista kokemusta ei alun perin tunnu syntyvän. Tässä tilanteessa kurssiin upotettu kognitiivinen näkökulma tuli hätiin. Lähdin painottamaan entistäkin enemmän ajatusta kirjallisuudesta aivojumppana. Tämä ei kognitiivisen kirjallisuudentutkimuksen kontekstissa tarkoita sitä, että kirjallisuuden kokemus olisi pelkkää loogista ongelmanratkaisua ja vailla emotionaalista pohjaa, vaan sitä, että kirjallisuuteen on koodattu ajatuskulkuja, jotka lukija sisäislukijan rooliin asettaessaan käy läpi käyttäen aktiivisesti hyväkseen koko kognitiivis-emotionaalista repertuaariaan.

Tällainen näkökulma oli opiskelijoilleni uusi. Kurssin alkuvaiheen keskustelujen pohjalta oli selvää, että kirjallisuuden lukemisella oli heille lähinnä kaksi mahdollista tarkoitusta: historiallis-kulttuurillisen tiedon omaksuminen tai puhdas viihde. Tämä tuli esiin udellessani heidän lempikirjailijoitaan ja syitä sille, miksi juuri nämä olivat niitä parhaita. Vastaukset kattoivat lähinnä opiskelijoideni omaa elämää lähellä olevia kiinalaisia realisteja tai englannin kirjallisuuden historiallisia klassikoita, ja syiksi he kertoivat joko teosten miljöö ja elämäntilanteen tunnistettavuuden tai klassikoiden kohdalla mahdollisuuden oppia, millaista elämä on joskus jossain vieraassa paikassa ollut. Harry Potter ja Twilight-kirjat taas mainittiin juuri puhtaana viihdekirjallisuutena.

Kurssilla heille kuitenkin tarjoutui toisenlainen kirjallisuuden ”käyttämisen” malli: sellainen, jossa kaunokirjallinen teksti toimii yhdessä lukijan mielen kanssa kuin punttisalikone treenaajan vartalon kanssa. Luomalla mieleessään kaunokirjallisen teoksen kokonaisuuden sisäislukijan asemasta käsin lukija käyttää mielensä voimaa liikuttaakseen teoksen osasia ja tekee ne eläviksi, mutta samalla teos itsessään rajoittaa liikkeen tiettyihin ratoihin. Tällainen käsitys kirjallisuudesta saattaa ensi alkuun kuulostaa elottomalta ja kangistuneelta, mutta kyse ei ole pelkästään valmiiden mallien toistamisesta, vaan äärimmäisen monimutkaisesta prosessista, jossa jokaisen lukijan läpikäymä kokemus on jossain määrin erilainen. Lähtökohtana ja arvona ovat kuitenkin ennen kaikkea teoksen tarjoamat liikeradat ja niiden toistamisesta saatu omakohtainen, omia ajatusratoja pitkillä aikavälillä muokkaava kokemus (ks. Landy 2012).³

Tällaista näkökulmaa kaunokirjallisuuden lukemiseen ryhdyin opiskelijoissani herättämään ja sen kautta toivoin spekulatiivisen fiktion tekstien avautuvan myös tä-

hän lajiin tottumattomille kiinalaislukijoille. Tunneilla keskustelimme esimerkiksi eri kirjoitusjärjestelmien historiasta ja siitä, miten ne vaikuttavat lukemisen prosessiin. Luimme tekstejä, jotka kuvailivat erilaisia lukutapoja internetin selailusta romaaniin uppoutumiseen, ja kognitiivista narratologiaa esittelevien tekstien avulla setvimme sitä, miten teksti saa lukijan kiinnostumaan olemattomista ihmisistä tai antaa lukijalleen tilan tunnun. Tällainen lähestymistapa fokusoii opiskelijoiden huomion niihin mielenliikkeisiin, jotka kukin yksittäinen teksti yritti saada heissä aikaan. Tekstin herättämiin kognitiivisiin prosesseihin keskittyminen puolestaan auttoi heitä kytkeytymään aktiivisesti mukaan sellaisiin teksteihin, joiden esittämä maailma ei tarjonnut historiallis-kulttuurillista tietoa vaan tarkoituksellisesti poikkesi kaikista nykyisistä tai menneistä kulttuureista. Spekulaatiivinen fiktio on tällä tavoin arvokas kirjallisuuden opetuksessa ei ainoastaan siksi, että se herättää keskustelua mahdollisista maailmoista ja yhteiskunnallisista vaihtoehdoista, vaan myös siksi, että juuri mahdottomien maailmojensa kautta se voi kiinnittää lukijan huomion sellaisiin kirjallisuuden funktioihin, joilla ei ole mitään tekemistä tiedonkeruun kanssa.

Kurssin lopulla käydyissä keskusteluissa ja opiskelijoiden loppuisseissä osoittautuikin, että ajatus kirjallisuuden lukemisesta omanlaisenaan mielen suorittamana työnä tai harjoitteena vetosi useisiin kurssille osallistuneisiin nuoriin. Eräs heistä kirjoitti esseensä Ted Chiangin novellista ”The Story of Your Life” (2002), jossa minäkertoja oppii toiselta planeetalta saapuneiden muukalaisten omalaatuisen kielen ja kirjoitusjärjestelmän. Sapir-Worf-hypoteesilla leikittelevä tarina kertoo, kuinka päähenkilö uuden kielen omaksuessaan omaksuu samalla muukalaisten tavan kokea menneisyys, nykyisyys ja tulevaisuus toisiinsa sekoittuneina. Narratologian kannalta novellissa on mielenkiintoista se, että kertojan kokemus heijastuu tekstiin kerronnan ajan ja tarinan ajan sekoittumisena, ja opiskelijani keskittyi esseessään siihen, miten tarina konkretisoi sekä kertomuksen konventioita että kokemuksen siitä, millainen on meidän tapamme kokea aika (ja millainen se voisi olla). Toinen opiskelija kirjoitti samasta novellista, mutta keskittyi sen tapaan käsitellä syy-seuraus-suhteita ja vapaan tahdon ongelmaa. Hänenkin esseessään näkyi kiinnostus siihen, miten tarinan lukeminen oli kokemus, jonka aikana hän sai kokea vaihtoehdon itselleen tyyppilliselle, logiikkaan ja kausaliteettiin nojaavalle tavalle kokea maailma.

Esseiden perusteella en voi kehua kurssini antaneen opiskelijoille erityisen syvällistä ja järjestelmällistä narratologian metodien hallintaa. Mutta uskallan kuitenkin väittää, että opiskelijoiden alhaisen lähtötason huomioon ottaen lopputyöt osoittivat hyvinkin selkeäkatsaista ymmärrystä heidän omista lukukokemuksistaan ja siitä, miten teksteissä esiintyneet rakenteet ohjailivat noita kokemuksia. Tilanteesta, jossa opiskelijat eivät tuntuneet saavan teksteistä minkäänlaista kokemuksellista otetta, pääsimme sittenkin tilanteeseen, jossa he sekä elivät lukemansa tekstit vahvasti että pystyivät analysoimaan

tekstin ja omien reaktioidensa suhdetta – vaikkakin tuo analyysi tapahtui joskus melko vinksallaan olevien narratologian mallien ja termien avulla. Uskon, että tällaisen tuloksen saavuttamisessa kognitiivisella lähestymistavalla ja ajatuksella kirjallisuudesta omanlaisenaan ajatustoimintana oli tärkeä rooli.

”Luonnottoman” kerronnan luonnollistaminen

Toinen esittämäni väite kurssin toimivuudesta liittyy spekulatiivisen fiktion ominaispiirteisiin. Jo Todorovista (1970/1975, 76–77) lähtien fantasia ja tieteiskirjallisuus on nähty kirjallisuudenlajeina, joiden luonteeseen kuuluu kuvaannollisen kirjaimellistaminen. Kuten Samuel Delaney on asian ilmaissut, tieteiskirjallisuuden konventiot ohjaavat lukijan tilanteeseen, jossa fraasi ”hänen maailmansa hajosi kappaleiksi” ymmärretään kuvaannollisen sijasta kirjaimellisesti.⁴

Saman väitteen voisi tehdä spekulatiivisesta fiktioista ei vain metaforien vaan myös kerronnan keinojen tasolla. Tieteis- ja fantasiakirjallisuus on ainutlaatuisessa asemassa siinä, että se voi tehdä kerronnan konventioista todellisia tapahtumia tarinan maailmassa.⁵ Esimerkiksi Chiangin novelli ottaa ajatuksen sirpaloituneesta kerronnan ajasta ja luo tarinan, jossa tuo sirpaloituminen heijastaakin kertojan todellista kokemusta tarinan ajasta. Samaan tapaan Miéville kirjaimellistaa romaanissaan *Toiset sen*, miten deiktiset ilmaisut määrittävät lukijan näkökulman fiktiiviseen maailmaan. Tarina sijoittuu kaupunkiin, joka on jakautunut kahtia ja jonka kaksi väestöä eivät voi kommunikoida keskenään muuten kuin matkustamalla yhden ainoan virallisen portin kautta ”toiseen” kaupunkiin. Jakajana ei kuitenkaan ole selkeä, fyysinen muuri vaan lapsesta saakka opitut konventiot siitä, mitä ympäristön elementtejä ”ei voi nähdä”, koska ne kuuluvat toisen kaupungin puolelle, vaikka fyysisesti sijaitsevatkin vain muutaman metrin päässä samalla kadulla. Niinpä romaanissa käytetyt deiktiset ilmaisut siitä, missä mitään on, jättävät normaalin kerronnan tapaan maailmaan aukkoja ja määrittelemättömiä tiloja, mutta tässä tapauksessa aukot ovat läsnä myös minäkertojan omassa kokemuksessa.

Koska kerronnan keinot eivät juurikaan vastaa todellisuudessa esiintyviä ilmiöitä, tarkoittaa niiden kirjaimellistaminen usein sellaisen maailman luomista, jossa meidän todellisuutemme lait eivät päde. Siinä missä esimerkiksi Jan Alberin mukaan ”epäluonnolliset” kertomukset ”estävät selkeiden tarinamaailmojen muodostumisen” (2010, 46), voi spekulatiivinen fiktio realisoida todellisessa maailmassa mahdottoman kerrontatekniikan maailmassa, joka on kaikessa erilaisuudessaankin selkeä ja ymmärrettävissä oleva. Tämä tekee tieteis- ja fantasiakirjallisuudesta erinomaisen aisaparin kognitiivisen narratologian opetuksessa ei ainoastaan siksi, että vieraannuttamalla omat konventionsa teksti nostaa ne opiskelijan huomion kohteeksi, vaan myös siksi, että kirjaimellistamalla konventiot fiktiivisen maailman osaksi teksti tekee niistä helpommin hahmotettavia.

Lopuksi

Tieteiskirjallisuuden tutkimuksen arkkiteksti, Suvinin *The Metamorphoses of Science Fiction* (1979), esittää, että science fictionin määrittävä ominaisuus on ”kognitiivinen vieraannuttaminen” eli vieraannuttaminen, joka samalla antaa lukijalleen uutta tietoa mahdollisista teknologioista ja tulevaisuuksista. Tässä kirjoituksessa olen esittänyt kognition olevan keskeistä sekä tieteis- että fantasiakirjallisuudelle, mutta en tarkoita sillä Suvinin kuvailemaa tiedon kartuttamista. Mielen tutkimukseen nojaava laajempi kognitiivinen lähestymistapa pystyy käsittelemään muitakin kuin kirjallisuuden sisältämän informaation kysymyksiä. Erityisesti se sopii sellaisten tekstien analysointiin, joissa keskeistä ei ole tarinan aihe tai teema todellisuuden representaationa, vaan ne ajatusprosessit, joista teoksen tarjoama kokemus koostuu. Spekulaatiivisen fiktion kohdalla nämä työkalut ovat hyödyllisiä siksi, että ne kiinnittävät huomiota kerronnan muotoon ja lukijan ajatusprosesseihin mahdollisten maailmojen ominaisuuksien sijasta. Samalla haluan nostaa kirjallisuuden opettamista koskevassa keskustelussa esiin sen, miten tieteis- ja fantasiakirjallisuus voivat tarjota hyödyllisiä esimerkkejä ei vain kirjallisuuden sisällöstä, vaan myös sen muodosta puhuttaessa.

Viitteet

¹ Ks. esim. Samuli Hägg (2006; 2011) ja uusista oppikirjoista esim. Stockwell (2002) ja Herman (2009).

² Hägg on viitannut myös kognitiivisen narratologian mahdollisuuksiin tuoda selkeyttä narratologian käsiteviidakkoon antamalla ”yhden kuvausmallin kirjallisuudentutkimuksen teoreettisten käsitteiden ja niitä lähellä olevien arkikäsitteiden suhteelle” (2011, 38).

³ Landy erottaa aivotyötä painottavat ”formatiiviset” fiktion teoriat kognitiivisista sillä perusteella, että jälkimmäiset keskittyisivät kirjallisuuden tiedolliseen arvoon. Tässä käsitän kuitenkin kognitio-termin Landya laajemmin.

⁴ Delaneystä ja muista tieteiskirjallisuuden metaforisuutta painottaneista tutkimuksista ks. Chu (2010, 10–15).

⁵ Brian McHale (2010a, 2010b) on esittänyt, että tieteiskirjallisuuden määräävä tekijä on fiktiivisten maailmojen luomisen prosessien tekeminen näkyviksi.

Lähteet

ALBER, JAN 2010: Mahdottomat tarinamaailmat – ja mitä niillä voi tehdä. Alkuteos: *Impossible Storyworlds and What to Do With Them*. Teoksessa *Luonnolliset ja luonnottomat kertomukset – Jälkiklassisen narratologian suuntia*. Toim. Mari Hatavara, Markku Lehtimäki & Pekka Tammi. Suom. Laura Karttunen. Helsinki: Gaudeamus, 44–61.

ALLEN, IRA JAMES 2012: Reprivileging Reading: The Negotiation of Uncertainty. *Pedagogy* Vol. 12, No. 1/2012, 97–120.

BRUNS, CHRISTINA VISCHER 2011: *Why Literature? The Value of Literary Reading and*

- What It Means for Teaching*. New York & Lontoo: Continuum.
- CHU, SEO-YOUNG 2010: *Do Metaphors Dream of Literal Sleep? A Science-Fictional Theory of Representation*. Cambridge, MA & Lontoo: Harvard University Press.
- CLARK, MIRIAM MARTY 2009: Beyond Critical Thinking. *Pedagogy* Vol. 9, No. 2/2009, 325–330.
- HERMAN, DAVID 2009: *Basic Elements of Narrative*. Chichester: Wiley-Blackwell.
- HÄGG, SAMULI 2006: Lukion narratologia, lyhyt oppimäärä. *Kirjallisuudentutkimuksen aikakauslehti Avain* 2/2006.
- HÄGG, SAMULI 2011: Lukion uusi narratologia, jatkokurssi. Teoksessa *Kirjallisuus liikkeessä – Lajeja, käsitteitä, teorioita*. Toim. Satu Kiiskinen & Päivi Koivisto. Helsinki: ÄOL, 37–47.
- JIANG, XIAOLI & SMITH, RICHARD 2009: Chinese Learners' Strategy Use in Historical Perspective: A Cross-Generational Interview-Based Study. *System* 37/2009, 286–299.
- KIISKINEN, SATU & KOIVISTO, PÄIVI 2011: Johdanto. Teoksessa *Kirjallisuus liikkeessä – Lajeja, käsitteitä, teorioita*. Toim. Satu Kiiskinen & Päivi Koivisto. Helsinki: ÄOL, 5–6.
- LANDY, JOSHUA 2012: *How to Do Things with Fictions*. Oxford: Oxford University Press.
- LIU, YONGCAN & XU, YUETING 2011: Inclusion or Exclusion? A Narrative Inquiry of a Language Teacher's Identity Experience in the "New Working Order of Competing Pedagogies". *Teaching and Teacher Education* 27/2011, 589–597.
- MCHALE, BRIAN 2010A: Science Fiction, or, the Most Typical Genre in World Literature. Teoksessa *Genre and Interpretation*. Toim. Pirjo Lyytikäinen, Tintti Klapuri & Minna Majjala. Helsinki: The Department of Finnish, Finno-Ugrian and Scandinavian Studies, University of Helsinki & The Finnish Graduate School of Literary Studies, 11–27.
- MCHALE, BRIAN 2010B: Popular Genres. Teoksessa *Teaching Narrative Theory*. Toim. David Herman, Brian McHale & James Phelan. Options for Teaching. New York: MLA, 181–194.
- SISÄTTÖ, VESA 2011: Tieteis- ja fantasiakirjallisuuden monipuoliset maailmat. Teoksessa *Kirjallisuus liikkeessä – Lajeja, käsitteitä, teorioita*. Toim. Satu Kiiskinen & Päivi Koivisto. Helsinki: ÄOL, 83–96.
- STOCKWELL, PETER 2002: *Cognitive Poetics: An Introduction*. Lontoo & New York: Routledge.
- SUVIN, DARKO 1979: *The Metamorphoses of Science Fiction: On the Poetics and History of a Genre*. New Haven: Yale University Press.
- TODOROV, TZVETAN 1979/1975: *The Fantastic: A Structural Approach to a Literary Genre*. Alkuteos: *Introduction à la littérature fantastique*. Transl. Richard Howard. Ithaca, NY: Cornell University Press.